

УДК 911.3

ДЖАМАН М.О., ШУКАНОВ П.В.

ГЕОЕТНОПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ВИБОРУ УКРАЇНИ

В умовах зростаючої інтернаціоналізації світогосподарських зв'язків сучасна світова цивілізація характеризується цілісністю і посиленням взаємозалежності між різними країнами і народами. При цьому світ, як єдиний глобальний простір, все більше трансформується на рівні міжнародних економічних, політичних та соціокультурних відносин. Внаслідок цього видозмінюються етнополітичні основи розвитку сучасної цивілізації. Для України цей час ототожнюється з набутим

статусом суверенної держави та її офіційним визнанням в якості рівноправного суб'єкту світового співтовариства. Тому на даному етапі розвитку особливо актуальним є науково обґрунтований підхід до визначення основних чинників та пріоритетів цивілізаційного вибору нашої держави.

Перед тим як більш докладно розглядати найважливіші особливості цього періоду, необхідно визначити основні науково-методологічні підходи, за допомогою яких можна отримати найбільш повне і об'єктивне уявлення про сучасний світ. При цьому в якості найголовнішого принципу доречно виокремити якийсь один найважливіший критерій і звести до нього всю останню множину аспектів людської діяльності та оточуючого нас світу. Таким універсальним підґрунтям для функціонування як древніх, так і сучасних цивілізацій, є простір, що розглядається як форма існування різних об'єктів і процесів, що їх характеризують. В зв'язку з цим, на думку фахівців, досить обґрунтованим є використання геополітичних знань, так як „залежність людини від простору – основна теза геополітики”[6, с.13]. Свого часу засновник французької географічної школи Відаль де ла Блаш (1845-1918) розробив особливу геополітичну концепцію – „посибілізм” (від латинської *possibilis* – „можливий”), у відповідності з якою розвиток людства має два найважливіших аспекти: просторово – географічний і часовий, тобто історичний. Просторовий чинник відображений в навколишньому середовищі, а історичний – в самій людині як носії певної інформації та ініціативи. Відаль де ла Блаш стверджував, що „історія народу невіддільна від країни, в якій він проживає.... Необхідно виходити з того, що країна – це сховище енергії, що дрімає і яка споконвічно створена природою, але її використання залежить від людини”[4,с.16]. Таким чином, просторове положення сприймається як „потенційність”, яка може бути використана або ні, при певних історичних умовах. Це в основному залежить від людських суспільств, що заселяють даний простір.

Оскільки, за твердженням російського географа і етнолога Л.М.Гумільова, основоположною таксономічною одиницею людської цивілізації є етнос [3], тому цілком обґрунтованим виглядає наше припущення, що саме етнодержавні утворення в більшій мірі мають можливість реалізувати потенціал певного життєвого простору. Етнонаціональна спільність є найголовнішим центром зосередження і мобілізації різноманітних інтересів, що відображають сутність і значення основних потреб населення. Саме тому етнічний поділ світу є найбільш помітним і антагоністичним, при цьому етнічність сприймається як найважливіший чинник сучасного суспільно-політичного буття.

В останні роки в галузі суспільних наук активізувалися дослідження з вище зазначених питань. Тому в даній статті автори спиралися на наукові праці вітчизняних вчених О.Г.Білоруса, В.О.Дергачова, М.С.Дністрянського, Ф.Д.Заставного, А.І.Кудряченко, Ю.І. Римаренка, Р.Ф.Рудича, В.О.Храмова, а також зарубіжних науковців З.Бжезінського, Л.М.Гумільова, О.Г.Дугіна, Г.Кіссінджера, В.О.Колосова, М.С.Мироненка, С.Хатінгтона та інших фахівців в галузі політичної географії, геополітики, етнології, політології та економіки. Теоретичні основи, методологія та методика геоетнополітичних досліджень власне території України змістовно розглянуті в монографії М.С.Дністрянського, який зазначає, що „етнополітичний аналіз на рівні окремої держави може бути ефективним лише за умови його включеності у глобальні та регіональні виміри”[5, с.6]. Проте при висвітленні геоетнополітичної проблематики недостатньо обґрунтованим залишається цивілізаційний вектор розвитку України, що є необхідною умовою

конструктивного етнодержавотворення.

Головним завданням даної статті є науково-теоретичне обґрунтування цивілізаційного вибору та здійснення порівняльного аналізу альтернативних напрямків інтеграції в існуючі структури світового співтовариства з врахуванням об'єктивних передумов та оптимальних можливостей практичної реалізації етнокультурного, соціально-економічного, військово-політичного і геостратегічного потенціалу України.

Особливість і значення геополітики полягає в тому, що вона найбільш повно і об'єктивно розкриває сутність основоположних законів міжетнічної і міждержавної взаємодії в просторі. Тому геополітичні знання певними державами можуть бути використані для збереження і зміцнення територіальної могутності чи здійснення експансії. В той же час їх супротивники, потенційно більш слабкі етноси і країни, за допомогою геополітики можуть добиватися відносної незалежності та зміцнення своєї державності. Тому при розробці концепції національно-державних інтересів представники будь-якої країни повинні враховувати саме геополітичний чинник, який, за означенням сучасної російської дослідниці Т.Пархаліної, являє собою систему взаємопов'язаних і тісно взаємодіючих географічних, політичних, економічних, військових, екологічних, демографічних, культурно-релігійних та етнічних особливостей певного простору [9].

Оскільки простір – найважливіший етнотвірний чинник, а етнос – це в певній мірі відображення простору, то саме тому відносно найбільш могутні нації завжди прагнуть не лише до реалізації свого потенціалу, але й до гегемонії над іншими територіями і етносами, що їх населяють. Це прагнення знаходить відображення не лише на міждержавному, але й на міжцивілізаційному рівні. При цьому потенціал етносу, держави і в цілому цивілізації визначається домінуючим впливом морського чи суходільного простору. Тому розвиток міжнародних відносин, з точки зору класичної геополітики, розглядається як результат протистояння тих суб'єктів, що уособлюють „таласократію” (від грецької *thalassa* – море і *kratos* – сила, панування) чи „телурократію” (від *telluris* – земля, суходіл). В природі таласократія символізує динамічність, рухливість і мінливість. На рівні людських суспільств це проявляється в таких пріоритетах, як розвиток торгівлі і мореплавства, а також в стимулюванні індивідуального підприємництва. Значення і цінність індивідуума підноситься на вищий рівень і протиставляється інтересам і правам колективу. При цьому норми моралі нестійкі, часто суперечливі й інколи обґрунтовуються різноманітними потребами маргінальних груп населення. Такий тип цивілізації більш інтенсивно розвивається, а в науково-технічній і економічній галузі швидко еволюціонує. Одночасно культурні цінності видозмінюються і трансформуються до такої міри, що їх стримувальні і обмежувальні якості поступово розмиваються і замінюються більш примітивними елементами, стимулюючи споживання, егоїзм і гедонізм. В той же час телурократія уособлює систему цінностей і критеріїв, що ґрунтуються переважно на протилежних настановах. Найважливіші з них пов'язані з фіксованістю простору і відносною стабільністю його якісних характеристик. На рівні цивілізації це проявляється в консерватизмі і більш стабільних юридичних нормативах, яким підкоряються як окремі індивідууми, етноси, так і держави. В культурному відношенні домінує відносна морально-етична строгість і стійкість соціальних традицій. Індивідуалізм і дух підприємництва не заохочуються з причини переважання інтересів колективу. В той же час, у відповідності з ієрархічністю існуючої соціально-економічної

структури, головним її елементом є держава як верховний власник і уособлення вищої абсолютної влади над своїми підданими.

Проводячи необхідні співставлення, з врахуванням вищевказаних закономірностей, можна визначити домінуюче начало будь-якого суспільства. Такий підхід допоможе етносу правильно орієнтуватися в геополітичній реальності, а молодим державам, в тому числі Україні, обґрунтовувати свій вибір стратегічного шляху розвитку, враховуючи найважливіший закон геополітики. Даний закон передбачає супідрядність, взаємодоповнюваність і в той же час природну несумісність і навіть руйнівну ворожість води і суходолу, моря-океану і землі-континенту, а на цивілізаційному рівні – проявлення історичної дихотомії Схід-Захід.

Після розпаду Радянського Союзу новоутворені держави опинились перед вибором: з ким бути в новій геополітичній реальності, що формується? В першу чергу гостро ця проблема постала перед країнами Прибалтики, Білоруссю, Молдовою і Україною, які в силу свого геостратегічного положення займають проміжний простір між „географічною віссю історії”, тобто Росією, і західноєвропейськими державами. Фактично ці країни сформували Центрально-європейський пояс розвитку, так як через їх територію простягається однойменний меридіан (відповідно до останніх, уточнених досліджень щодо визначення географічного центру Європи) [7, с.13]. Основою даного поясу є Україна, що володіє найбільшим геополітичним потенціалом серед вище перерахованих країн. З урахуванням інтенсивного поширення впливу країн атлантизму в Європі (особливо після входження до НАТО Польщі, Чехії, Словаччини, Угорщини, Естонії, Латвії, Литви, Румунії та Болгарії) Україна опинилась на стику двох цивілізацій, що остаточно позбавляє її ілюзорної надії на статус нейтральної держави. Становище посилюється тим, що в останні роки все більш виразно проявляється прагнення США до встановлення абсолютного світового панування через реалізацію геополітичної доктрини „нового світового порядку”. Потенційною перешкодою на цьому шляху може стати лише Схід, який за своєю суттю ототожнюється переважно з євразійсько - континентальною могутністю, основою якої, як і раніше, є Росія. Це пояснюється тим, що існує геополітично обґрунтоване і відмічене ще британським військовим географом і істориком Хелфордом Джоном Маккіндером (1861-1947) перманентне прагнення центру Європи до відродження політичної могутності і до потенційної континентальної експансії. В той же час таласократичні країни, під прикриттям НАТО, продовжують успішно втілювати на практиці „тактику анаконди”, яка передбачає блокування телурократичних держав та їх союзників з моря, з поступовим розширенням свого домінування і в центральних регіонах Євразії. При цьому всіляко заохочується інтеграція на територіях, підконтрольних США, і стимулюється роздрібненість у реальних і потенційних суперників. Все це супроводжується потужною інформаційно-психологічною обробкою населення в різних країнах світу. В цих умовах Україна повинна остаточно зробити свій геостратегічний вибір та визначити своє ставлення до так званої „багатовекторної політики”, яку окремі вітчизняні фахівці розглядають як „поєднання, гармонізацію відносин як з Росією, іншими країнами СНД, так і Заходом”, вважаючи її „жорстким імперативом для України як сьогодні, так і на перспективу” [2, с.215]. На наш погляд, така політика є безперспективною і ставить під загрозу збереження територіальної цілісності держави. При існуючому геополітичному становищі прагнення до стратегічного партнерства на два фронти

рівносьильне непевному і небезпечному тупцюванню на одному місці між двома могутніми цивілізаційними і військово-політичними центрами.

Безумовно, що політика, при якій Україна однією ногою стоїть в СНД, а іншу готує для вступу до НАТО, викликає недовіру і навіть деяку ворожість як з боку Сходу, так і з Заходу. В підсумку деякі російські геополітики зазначають: „...існування України в теперішніх кордонах і з теперішнім статусом „суверенної держави” тотожне нанесенню страхітливому удару по геополітичній безпеці Росії, що рівнозначне вторгненню на її територію” [6, с.379]. В той же час представники атлантизму свою євразійську стратегію здійснюють через призму імперських амбіцій США. При цьому розходження між Сполученими Штатами та їх європейськими союзниками розглядаються американцями не як пошук взаєморозуміння між рівними партнерами, а як питання непокори (прикладом є Іран чи Ірак) [1, с.65]. Зізнання по даній проблемі відомого американського геополітика З. Бжезинського заслуговують особливої уваги: „...для Сполучених Штатів євразійська геостратегія включає цілеспрямоване керівництво динамічними державами і обережне поводження з державами-каталізаторами в геополітичному плані, дотримуючи два рівноцінних інтереси Америки: в найближчій перспективі – збереження своєї виключно глобальної влади, а в далекій перспективі – її трансформацію у все більш інституціоналізуюче глобальне співробітництво. Використовуючи термінологію більш жорстких часів древніх імперій, три великих зобов'язання імперської геостратегії полягають у попередженні змови між васалами і збереженні їх залежності від спільної безпеки, в збереженні покірності підлеглих і забезпеченні їх захисту та недопущенні об'єднання варварів” [1, с.54]. Виходячи з цього, Україні вготована доля „динамічної держави”, тобто такого геополітичного центру, чие значення виявляється не в його внутрішній силі та її мотивації, а переважно у важливості його географічного положення і у наслідках потенційної вразливості цієї країни при впливі на неї геостратегічних осіб. В той же час Росія, що загально визнано, є одним з таких геостратегічно діючих суб'єктів і є державою-каталізатором створення антизахідного блоку. Відповідно, єдине, що об'єднує Україну і Росію у висловлюваннях Бжезинського – варварство, яке ніяк не схиляє до рівноправних і шанобливих відносин між США і Україною.

Таким чином Росія стоїть перед вибором: миритися з роллю регіональної держави і назавжди відмовитися від відновлення своєї колишньої могутності чи на основі наявного потенціалу прагнути до відродження своєї економіки і, як колись, перешкоджати утвердженню абсолютної глобальної гегемонії США. Здійснюючи другий варіант розвитку подій, Росія прагне посилити контроль над Україною, яка займає стратегічно важливе положення між Сходом і Заходом і одночасно – між Балтійським і Чорноморським регіонами. З врахуванням багато чисельних аспектів сучасної геополітичної реальності, навіть така потенційно могутня країна, як Україна, володіє вельми обмеженим суверенітетом, так як на рівні регіональної держави не може успішно конкурувати з деякими сусідніми країнами, наприклад, з Туреччиною – у Чорноморському регіоні. Займаючи просторове положення між двома активними діючими геостратегічними суб'єктами, Україна є об'єктом їх постійного впливу.

Тому сутність геостратегічного вибору України полягає в остаточному вирішенні питання – з ким бути і чий захист шукати у випадку необхідності? Безумовно, потрібно розвивати співробітництво і взаємодію з різними країнами і

регіонами, проте повинен бути пріоритетний напрям розвитку, обґрунтований не на ілюзіях, а на реальних фактах, з врахуванням власних національних інтересів. Поки такої остаточної визначеності немає, Україна знаходиться під постійною загрозою територіального поділу і втрати суверенітету. Такому варіанту розвитку подій сприяє ряд чинників, сутність яких зводиться до того, що Україна – це унікальне поєднання протилежних за геополітичною орієнтацією елементів [10, с. 255-257]. Тому головне для неї – збереження територіальної цілісності і укріплення державного суверенітету як основи гарантії відносної свободи. Тільки в такому випадку народ України збереже можливість і здатність до внутрішнього самовизначення як в теперішній час, так і в майбутньому. Саме тому не слід допускати втягнення України як до нової імперії на Сході, так і не варто розчинятися в субімперії, що формується, під умовною назвою „Європейський Союз”.

Варто враховувати той факт, що з геополітичної точки зору Захід не може прийняти Україну в якості рівноправного союзника з ряду причин:

- по-перше, виявляється релігійно-культурна і в цілому цивілізаційна несумісність: одна справа – православна Греція з первісними традиціями морської, торговельної і демократичної державності, а інше – Україна зі споконвічним домінуванням консерватизму та інших особливостей телуократії;

- по друге, Україна володіє значним просторовим, демографічним, природно-ресурсним і військово-промисловим потенціалом, тому все це необхідно спочатку ослабити, поставити під контроль таласократії чи розділити на частини, щоб у випадку відродження економіки не з'явився додатковий конкурент в Європі;

- по третє, відносно низький рівень соціально-економічного розвитку не дозволяє Україні навіть надіятись на повноправне членство в ЄС; розраховувати ж на зміни, які в найближчі десятиліття дозволять нам відповідати стандартам ЄС, – утопія, в яку, звичайно, можна вірити, як раніше багато хто вірив в комунізм. При цьому не варто забувати, що і марксизм-соціалізм, і лібералізм - капіталізм – ідеології західні і тому в кінцевому підсумку несумісні зі східно - телуократичним менталітетом.

В той же час багато відомих геополітиків сучасності, в тому числі і американських, визнають, що перехід до багатополюсного світу незворотній. Зокрема, Генрі Кіссінджер в своїй праці „Дипломатія”, аналізуючи особливості нового світового порядку, відмічає наступне: „Відносна військова могутність Сполучених Штатів буде поступово зменшуватися. Таким чином, функціонування нової міжнародної системи приведе до рівноваги навіть у військовій галузі... Ще чіткіше ці тенденції проявляться в економічній сфері, де американська перевага вже відходить у минуле” [8, с.15]. Самуїл Хантінгтон доповнює цей вислів наступним твердженням: „стратегічна перемога (Заходу) не є цивілізаційною перемогою; західна ідеологія – ліберал-демократія, ринок і т.п. – стали безальтернативними лише тимчасово, так як скоро в незахідних народів почнуть проступати цивілізаційні і геополітичні особливості” [6, с.116]. Підтвердженням цих слів є не лише військово-політичний союз в рамках СНД (Ташкентський пакт), але і щорічні зустрічі на вищому рівні представників Шанхайської організації співробітництва, основу якої складають такі могутні країни світу як Росія та Китай, що засуджують прагнення США до світового панування і створення однополюсного світу.

Аналіз сучасної геоетнополітичної ситуації дозволяє зробити нам наступний **висновок**: геостратегічний вибір України буде правильним і виправданим, якщо

він буде спрямованим на розвиток пріоритетних відносин з телурократичними країнами Євразії. При цьому важливо враховувати два чинники: сумісність і взаємозалежність, а також рівень їх двостороннього прояву. З врахуванням культурно-соціологічних, історичних і світоглядних аспектів, панівна більшість населення України є носіями східно – слов'янських, православно-християнських цінностей і традицій. Відповідно, несумісність із західною цивілізацією очевидна. Наочно це проявляється в протиріччях між правами людини, тобто окремого індивідуума (пріоритет Заходу) і правами народу (нації). Саме на основі права нації на самовизначення Україна стала суверенною державою і в подальшому права окремої людини не повинні звеличуватись вище прав і свобод всього народу. Тим більше, що рівнозначність цих прав закріплена в змісті Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.

Що ж стосується незалежності України, то, безумовно, від Росії вона залежить значно більше, ніж від західних країн. Проте ця залежність виявляється і в зворотному напрямку, що надає Україні можливість на основі більш рівноправних відносин відстоювати свої інтереси, ніж це можливо при взаємодії з США і Західною Європою. Наочним підтвердженням цьому є той факт, що як і раніше головними зовнішньоторговельними партнерами України є країни СНД і Китай. В той же час із західноєвропейських, латиноамериканських ринків і з ринку США експортерів України штучно витісняють під різним приводом, а прагнення вступу до СОТ з кожним роком стає все більш примарним.

При виборі іншого пріоритетного напрямку, тобто прозахідного, Україна початково зможе зберегти свою цілісність і відносний суверенітет, але лише в якості однієї з країн „санітарного кордону”. Навіть якщо при цьому Україна буде прагнути до незалежності від західноєвропейських і східноєвропейських сусідів, вона виявиться під повним безпосереднім контролем США. Таким чином спрацює геополітичний принцип – „при незалежності від ближнього встановлюється залежність від дальнього”. В такому випадку Україна буде постійно відчувати недовіру і недоброзичливість з боку сусідів, ускладнить собі просування на Захід і „повернення” на Схід, що в підсумку може перетворити її в типову державу-маріонетку. Уникнути подібного розвитку подій можна лише з урахуванням об'єктивних геоетнополітичних реалій, при наявності політичної волі і усвідомленні відповідальності перед народом не лише за те, що буде втрачено сьогодні, але і за те, з чим і з ким ми залишимося завтра.

1. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы. – М.: Международные отношения, 1999. – 256 с. 2. Геополітика /А.І.Кудряченко, Ф.М.Рудич, В.О.Храмов. – К.: МАУП, 2004. – 296 с. 3. Гумилев Л Н Этногенез и биосфера Земли: Международный альманах / Сост. Гумилева Н.В. Под общей ред. А.И. Курчки. – М.: Танаис, Дик, 1994. – 544 с. 4. Дергачев В. А. Геополитика. – Киев: ВИРА-Р, 2000. – 448 с. 5. Дністрянський М.С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики. – Львів: Літопис, 2006. – 490 с. 6. Дугин А.Г. Основы геополитики. Геополитическое будущее России. – М.: Арктогея, 1997. – 608 с. 7. Заставний Ф.Д. Географія України. – Львів: Світ, 1994. – 472 с. 8. Киссинджер Г.Дипломатия / Пер. с англ. В.В.Львова. – М.: Ладомир, 1997. – 848 с. 9. Пархалина Т. Геополитические прогнозы и Россия // Мировая экономика и международные отношения. – №3. – 1996. 10. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Пер с англ.. Т.Велимеева, Ю.Новикова. – М.: АСТ, 2005. – 603 с.